

ŽENSKI UDIO U KNJIŽEVNOM ŽIVOTU HRVATSKE MODERNE

Nevenka Košutić-Brozović

Kada bismo se iz naše milenijske dvijetisućite godine vratili stotinu godina unatrag u također svečarski obilježenu centenijsku 1900-tu godinu, našli bismo se u vrtlogu zbivanja hrvatske moderne, u godini obilježenoj ponajprije dvama događajima — konačnim stvaranjem Društva hrvatskih književnika i izlaženjem književno najznačajnijeg časopisa Mladih — mislim na *Život*. Ne ulazeći u prehistoriju tih događaja, obilježenu žestokim sukobima dviju generacija hrvatskih književnika, borbama koje su se vodile na raznim razinama kulturnog i političkog života, jubilara godina 1900-ta predstavlja časovito smirenje i zajednički istup u naporima oko stvaranja DHK koje je uspjelo u toj prvoj godini svoga postojanja okupiti — uz 6 članova zakladnika i 33 utemeljitelja — čak 274 prava člana,¹ broj nedostignut u narednim predratnim godinama, (podatci prema Dubravku Jelčiću) raznih generacija (od ilirca Ivana Trnskog do pisaca rođenih sredinom 70-ih godina) i iz raznih dijelova Hrvatske, od Istre do Osijeka, od Virovitice do Dubrovnika. Među tim su se prvim članovima našle i žene, i to njih šest kao utemeljiteljice s prilogom od 400 kruna (Blaženka Kernic, tada u “Monakovu”, Milka Trnina tada u New Yorku, te Jelka Vraniczany, Josipa Vancaš, Ivana Kušlan i Julijana Bogović, sve iz Zagreba), i osam pravih članica (Štefa Iskra, Marija Jambrišak, Marija Jurić Zagorka, Kamila Lucerna, Milka Pogačić, Marija Tomšić-Im, Jagoda Truhelka, Zlata Belohlavek), što nije zanemariv broj.

Osvrnemo li se nakratko na ulogu žena u hrvatskom književnom životu, vidimo da je ona zapravo sve do 19. stoljeća zanemariva — žene su važne kao inspiratori, mecene, eventualno kao središta književnog okupljanja, a ne kao stvaratelji (onih nekoliko molitvenika više su dirljiva nego literarna ostvarenja). S nastupom 19. stoljeća, kod nas konkretno s ilirskim preporodom, uloga žena raste, one istupaju i s vlastitim književnim ostvarenjima, te ako su stihovi Ane Vidovićeve (1800-1879) ili Jagode Brlić (1824-1897) više kulturno-historijske nego književne vrijednosti, Dragojla Jarnević (1812-1875) stekla je ipak nezaobilazno mjesto u književnoj povijesti svoga vremena. No tek s nadolaskom nove generacije žena iz redova građanstva, koje naobrazbu nisu stjecale putem kućnih učitelja kao plemićke kćeri, već u javnim obrazovnim institucijama (više djevojačke škole, a osobito preparandije i liceji), i koje su zahvaljujući toj naobrazbi postajale i ekonomske samostalne, bitno se mijenja i njihova uloga na hrvatskoj književnoj sceni. Većina tih književnica pripada učiteljskomu staležu te se i njihovo djelovanje kreće ponajviše na pedagoškom planu — od stručnih radova s područja obrazovanja i odgoja (Marija Jambrišak, Marija Kumičić, Jagoda Truhelka, Milka Pogačić), raznih korisnih priručnika od kuharica² i pravila o lijepom ponašanju, pa do priča, pjesama, a ponekad i prigodnih igrokaza za djecu. Ima ih međutim koje se, inspirirane seoskim sredinama u kojima su se našle, počinju baviti sakupljanjem narodnog blaga (kako književnoga tako i čisto etnografskog karaktera), ili pak u svojim pripovijestima namijenjenima široj, a ne samo dječjoj publici, obrađuju motive iz sredina koje ih okružuju. I na koncu, ne smijemo zaboraviti ni one koje su se počele baviti borbom za ženska prava, što je bilo osobito aktualno u učiteljskoj struci — učiteljice su bile slabije plaćene od učitelja, one su teže napredovale na hijerarhijskoj ljestvici, a ukoliko se nije radilo o ženskim školama (opća viša djevojačka škola, stručne djevojačke škole, ženski licej), mjesta ravnatelja bila su im praktično nedostupna i, što je možda najvažnije, udajom su, ukoliko se ne bi udavale za učitelje, gubile namještenje (otuda toliko učiteljskih parova i neudanih učiteljica).³ A od borbe za slobodan izbor bračnoga druga samo je jedan korak do borbe za slobodu ljubavi i ravnopravnost spolova, tako aktualne tematike ženskoga pisma u doba moderne.

Druga, manja skupina spisateljica, to jest ona koja nije njegovala takvo uvjetno rečeno “učiteljsko pismo”, bila je ili iz drugih profesija, primjerice glumačke (Marija Ružička-Strozzi ili Nina Vavra, jedna od najplodnijih dramskih prevoditeljica ponajviše skandinavskog teatra, ali i samostalna književnica —

pseudonim Ylajali), ili pak iz intelektualnih krugova (primjerice Gjena Vojnović, Kamila Lucerna, Ivana Brlić-Mažuranić, Zdenka Marković), a samo su se dvije žene, Zovka Kveder-Jelovšek i Marija Jurić Zagorka, profesionalno bavile književnim odnosno novinarsko-književnim radom.

Sagledamo li listu spisateljica koje se u ovom ili onom vidu javljaju u književnosti u doba Moderne, dolazimo do za mali narod impozantne brojke od preko pedesetak spisateljica.⁴ Među njima nalazimo predstavnice triju književnih generacija — granične su godine rođenja 1833. i 1891. Zanimljivo je da je najstarija spisateljica koja se u to doba javlja — Marija Fabković (1833-1915) — zapravo modernija od mnogih mlađih pa zato zaslužuje nekoliko riječi. Marija F a b k o v i ć, rođena Frechova, Čehinja udana za Skendera (Aleksandra) Fabkovića, prva učiteljica s redovitom školskom naobrazbom (njemačka preparandija u Pragu 1851), borila se u ženskoj četi na barikadama 1848, bivala suđena na zatvorske ili novčane kazne zbog svojih slobodoumnih napisa, borila se za ravnopravnost žena i protiv utjecaja klera u nastavi, sakupljala naše narodno blago, inicirala osnivanje učiteljskih zadruga (1865) i Hrvatskoga pedagoškog zbora (1871), a po odlasku u mirovinu školske godine 1896/7. ostvarila je i svoj davni san — s navršene 63 godine otišla je studirati u Pariz na Sorbonnu.

Od tih pedesetak spomenutih spisateljica u današnjim je književnim povijestima ostalo mjesta za najviše njih desetak (Frangeš npr. uvršćuje samo jednu, Ivanu Brlić-Mažuranić, a Ježić njih osam).

U svom bih izlaganju iz specifičnih razloga istakla najprije dvije odnosno tri od njih. Radi se o spisateljicama koje nisu samo stvarale već ostvarivale mogućnosti za stvaranje drugih, dakle osnivale i uređivale književne publikacije.

Prva je od njih već spomenuta Marija J a m b r i š a k (1847-1937), koja bi po godinama rođenja pripadala mlađoj generaciji naših realista, a u doba moderne svrstala se jasno uz tradicionaliste. Bila je prva hrvatska kulturna i književna djelatnica koja je stekla visoku školsku naobrazbu (diplomirala višu pedagošku školu u Beču 1874) te se osim učiteljskim i nastavničkim radom (od njegova osnutka do svoje mirovine bila je profesorica na ženskom liceju, gdje je izvršila presudan utjecaj na razvoj i stavove generacija budućih hrvatskih intelektualki) bavila i pisanjem. Iako se ogledala u manjim književnim vrstama, u prvom redu je kao istaknuta pedagoška radnica objavljivala niz stručnih priloga ne samo u pedagoškim izdanjima već i u *Viencu*, *Prosvjeti*, *Obzoru* itd., kao i u samostalnim

knjigama (npr. *Viša školska naobrazba koristna je ženi*, Zagreb, 1883), gdje je propagirala potrebu ne samo više već i visoke naobrazbe žena koje bi na taj način stekle samostalnost, odnosno, ukoliko bi odabrale brak i obiteljske dužnosti, mogle bi to obavljati efikasnije i ekonomičnije od žena bez prave naobrazbe. Propagatorski ali ujedno i odgojno djelovale su tri njezine knjige pod naslovom *Znamenite žene iz priča i poviesti* (1885, 1887, 1895), u kojima je dala niz portreta slavni žena od antike do svoga vremena, prikazujući ih ne samo po povijesnim zaslugama koje su ih proslavile već i po njihovoj ulozi u obiteljskom životu, kao majke ili supruge slavni muževa. Velik uspjeh imala je i njezina knjiga o bontonu (*O pristojnom vladanju u svim životnim prilikama*, izdana između 1895. i 1921. u nekoliko izdanja sa sitnim izmjenama), gdje daje ne samo stroga pravila ponašanja već osvjetljuje i njihovu etičku pozadinu. U smislu tih svojih sveukupnih životni interesa pokrenula je god. 1900. mjesečnik *Domaće ognjište* zamišljen kao prvi ženski književni časopis, dakle ne kao časopis za djecu i omladinu poput *Smilja* i *Pobratima*, već kao list u kojem su se žene mogle slobodno razvijati na književnom planu, dok su one koje nisu imale književni ambicija u tim priložima nalazile zanimljivo štivo, pa je tako u nekim godištima bio dodavan i modni prilog, zatim kuhinjski recepti, nacrti za vez i slično. List je donosio i stručne, često i pravne priloge za zaposlene žene. U njemu su surađivale i suuredivale ga već afirmirane književnice kao Jagoda Truhelka, Kamila Lucerna, Milka Pogačić, ali kad se Marija Jambrišak povukla i Milka Pogačić uzela uredništvo u svoje ruke, list polako slabi i konačno se 1906. iz književnoga časopisa pretvara u organ Pedagoškoga zbora.

Druga je književnica o kojoj bih ovdje željela reći nekoliko riječi Zovka Kveder, odnosno Kveder-Jelovšek ili Kveder—Demetrović, već prema tome za koga je bila kada udana. Trideset godina mlađa od Marije Jambrišak, Zovka Kveder (1878-1926) očito pripada generaciji mladih i našavši se 1900. u Pragu, sprijateljuje se s predstavnicima hrvatske moderne koji su tamo živjeli, takozvani Pražani, udaje se za Vladimira Jelovšeka i počinje pisati i na hrvatskom jeziku (pisala je uz slovenski na češkom i na njemačkome, a na sva četiri jezika kojima je pisala razvila je i živu prevoditeljsku djelatnost). Za svog praškog boravka počela je surađivati i u našim modernističkim časopisima, prevoditi s hrvatskoga na češki te obavješćivati češku i slovensku javnost o zbivanjima u Hrvatskoj. U književnosti se javila zbirkom impresionističkih crtica *Misterij žene* (objavljena i na slovenskom i na hrvatskome), u kojoj je po uzoru na Przybyszewskoga razrađivala neka duševna stanja i ekscesne situacije u skladu s teorijom “nage duše” velikoga Poljaka, kojega

je prevodila i na slovenski i na hrvatski. Za svog boravka u Pragu razvila je živu publicističku djelatnost te se ne zna na koji se način uspjela povezati s češkim tvorničarem žitne kave i drugih prehrambenih artikala F. Vydrom te počela izdavati časopis za književnost i pouku *Sijelo*, koji je Vydra financirao i u reklamne svrhe distribuirao besplatno u nevjerojatnih 2000 primjeraka.⁵ U *Sijelu* Kvederova je, u doba kad su hrvatski modernisti ostali nakon prestanka *Vienca* 1903. bez svojih glasila, uspjela okupiti velik broj suradnika iz Hrvatske, a sam je list nosio izrazit pečat bečke i praške secesionističke sredine, ali na žalost, ni on nije bio duga vijeka. Po preseljenju u Hrvatsku Kvederova je nastavila s publicističkim radom u zagrebačkim njemačkim novinama, a literarno je stvarala i na hrvatskom i na slovenskome, te joj je Društvo hrvatskih književnika, kojemu je u doba moderne bila jedinim ženskim članom upravnog odbora (1911–18), izdalo u svojim edicijama i knjigu hrvatskih novela.

Treću struju među spisateljicama hrvatske moderne predstavljaju žene s visokom stručnom spremom koje su na stranim sveučilištima stekle i doktorat i posvetile se književno-znanstvenom radu. To su u prvom redu Kamila L u c e r n a (1868-1963), koja se nakon relativno uspješnih ali na nož dočekanih pokušaja na dramskom polju, posvetila uz nastavnički rad proučavanju narodne poezije i Goetheovih spisa, te je dobila i prestižnu Goetheovu nagradu. Druga je znatno mlađa Zdenka M a r k o v i ć (1884-1974), doktorica slavenske filologije, koja se uz vlastito impresionističko pripovjedno stvaranje uspješno posvetila polonistici i njegovanju uzajamnih poljsko-hrvatskih veza.

Na koncu ću se osvrnuti ukratko i na najvažniji segment ove teme, to jest na književno-umjetnički aspekt stvaranja ženskih pisaca u doba moderne. Valjalo bi još jednom istaknuti da su spisateljice toga doba djelovale na raznim područjima, pa bi trebalo posebno ocjenjivati njihovu stručnu, znanstvenu, publicističku ili prevodilačku djelatnost, pri čemu su one odigrale izrazito važnu ulogu ne samo u kulturnom već i uopće u javnom životu, primjerice, mnoge su se od njih ogledale i u novinarstvu, pa su osim osvrtu i feljtona s kulturnog područja neke od njih pratile i politička zbivanja (Zovka Kveder, Adela Milčinović, a Marija Jurić Zagorka pripada u red prvih profesionalnih novinara u Hrvata uopće). Što se pak književnosti u užem smislu tiče, nema gotovo nijedne književne vrste u kojoj se nisu ogledale, ali najjači su trag ostavile ipak na području kraćih proznih žanrova (crtice, priče, novele), iako su se mnoge od njih istaknule i kao pjesnikinje,⁶ a bilo je i dramskih pokušaja.⁷

Unutar proznog stvaralaštva u kojem su se ogledale gotovo sve spisateljice, mogli bismo reći da dominiraju dva tematska bloka — dječja književnost i “ispovjedna proza”.

Dječja književnost bila je obljubljeni žanr “učiteljskog pisma”. U njoj su se ogledale s većim ili manjim uspjehom gotovo sve učiteljice koje su se bavile pisanjem. Najcjenjenija od njih bila je u to doba Milka Pogačić (1860-1936), a daleko najbolja ostvarenja dosegla je iz redova učiteljskog kadra Jagoda Truhelka (1864-1957), koja je međutim tek nakon moderne (*Zlatni danci* izlaze 1918) dala niz svojih najboljih ostvarenja s tematikom iz dječjeg života. Ta ostvarenja, iako jednostavna izrazom, daleko nadilaze uobičajene okvire dječje literature i magistralno oživljuju atmosferu mjest(i zbijanj(koje opisuju.⁸ Potpuno drugačiji tip dječje literature stvara međutim Ivana Brlić — Mažuranić (1874-1938) koja je, a to nije nevažan detalj, imala posve drugačiji životni put od svih dosad spomenutih spisateljica — ona nije bila ni učiteljica, ni javna radnica ni borac za ženska prava, već prije svega majka obitelji koja izmišlja i priča priče svojoj djeci. Obdarena živom maštom, Ivana Brlić je živjela i stvarala izvan tokova modernističkih težnji i u svom se pisanju jednostavno prepušta slikanju svijeta koji je bio plod njezine mašte, a ne preslika stvarnosti. I tako, koliko god bila osobno nemoderna među svima tim modernim i modernističkim književnicama, upravo je ona postala i ostala najznačajnijom književnicom razdoblja moderne i nezaobilaznom predstavnicom ne samo hrvatske dječje, već i uopće hrvatske književnosti.

Drugi tematski segment koji su njegovale hrvatske književnice toga doba pripada “ispovjednoj” literaturi, na koju bismo mogli primijeniti danas još uvijek, unatoč nepreciznosti i višeznačnosti, moderan termin “žensko pismo”. Najčistiji predstavnik te vrste proze svakako je Zovka Kveder, koja već svojoj prvoj knjizi *Misterij žene* iz 1900. stavlja kao moto citat iz knjige *Das Buch der Frauen* Laure Markolm, koji govori o podređenoj ulozi žena i o odnosu među spolovima, što će ostati glavnom preokupacijom Kvederove i u kasnijem stvaranju. Druga žestoka zastupnica iste problematike bit će Adela Mičinović (1879-1926), čije su crtice također nabijene erotikom, iako su najbolje od njih ipak one u kojima realistički ocrtava slavonsko selo. Ne smijemo zanemariti ni njezinu *Živopisnu studiju* posvećenu Dragojli Jarnevićevoj (Zagreb, 1907), čiju osobnost prikazuje na temelju njezina dnevnika. Zanimljivo je također da su i spisateljice koje nisu pripadale modernističkomu pokretu, kao Milka Pogačić ili Jagoda Truhelka,

također pisale “ispovjednu prozu” (*Ispovijest* 1912, odnosno *Plain air* 1897), s tom razlikom što je tu glavni lik muškarac a ne žena. Ipak valja podcrtati da su, s izuzetkom Kvederove, te ispovjedne proze slabiji dio stvaranja svojih autorica.

I konačno, ne smijemo zanemariti da se i u doba Moderne s više ili manje uspjeha njeguje i povijesni roman (npr. *Truhelka* i *Brlić-Mažuranić*), a posebno valja naglasiti da se pri samom kraju toga razdoblja javlja i pučki feljtonski roman s kriminalnom ili povijesnom tematikom, u kojem je Marija J u r i ć Z a g o r k a razvila nescrpnu moć fabuliranja i vođenja zapleta (*Grička vještica*, 1912, i dr.).

Spomenimo na koncu da su se ne samo Ivana Brlić-Mažuranić već i sve tri najznačajnije žene hrvatskoga kulturnog života u razdoblju Moderne razvijale samostalno i izvan prethodno zacrtanih okvira ženskog stvaralaštva. Uz Ivanu Brlić-Mažuranić, mislim na Slavu Raškaj i na Doru Pejačević koje su svaka na svojem području — književnom, likovnom i glazbenom — dosegle vrhunac umjetničkog stvaralaštva i stvorile svojevrstan trolist hrvatskog Olimpa u kojem je sjedinjen generalni ideal Moderne u duhu Wagnerova “Gesamtkunstwerka”.

BILJEŠKE

¹ Podatci prema Dubravku Jelčiću “Početak Ljetopisa Društva hrvatskih književnika. Punih 20 godina (1900-1919)”, *Kronika zavoda za književnost i teatrologiju JAZU*, god. VI, 1980, br. 17, str. 3-64.

² *Zagrebačka kuharica* Marije Kumičić (Zagreb 1898) doživjela je npr. nekoliko izdanja te pretisak 1995, što dokazuje da su i za današnje kuharsko i kulinarsko umijeće njezini recepti i savjeti još uvijek aktualni.

³ Do izjednačenja plaća i do slobode učiteljica da zasnivaju brak došlo je tek godine 1907.

⁴ Do tog sam broja došla na temelju vlastitih zabilježaka iz četrdesetogodišnjeg bavljenja književnošću toga razdoblja, iz pregleda sadržaja najvažnijih časopisa i repertoara Hrvatskog narodnog kazališta te monografije Dunje Detoni-Dujmić *Ljepša polovica književnosti*, Zagreb, MH, 1998.

⁵ Prema usmenom saopćenju S. Marjanovića.

⁶ Najuspješnija je na tom polju bila Milka Pogačić, kojoj doduše ne dugujemo velikih pjesničkih ostvarenja, ali mnoge su njezine pjesme svojedobno bile ne samo vrlo popularne već i uglazbljene, te u toj formi žive još i danas (npr. "Daleko je more, ne vidiš mu kraja").

⁷ Npr. pozitivnu je ocjenu dobila drama "Bez sreće" Adele Milčinović, a izrazito negativnu sa strane Mladih drama "Jedinac" Kamile Lucerne, koju je tradicionalistička Matica hrvatska bila čak i nagradila.

⁸ Puno priznanje njezinu pisanju dao je u svojem "Otvorenom pismu Jagodi Truhelki" Pavao Pavličić (*Rukoljub*, Zagreb, 1995, str. 147-161), koji i sam u mnogočem, osobito u ratnoj vukovarskoj prozi, oživljuje svoj rodni grad na sličan način kao što je Truhelka prikazivala Osijek svojega djetinjstva.